

2. Het decoratieprogramma van het Stadhuis op de Dam

2.1 De deugden van een goed en rechtvaardig stadsbestuur

2.2 Amsterdam als erfgenaam van de klassieke beschaving

2.3 De Bataafse opstand

2.4 Amsterdam als centrum van de wereld

De stijl van het Amsterdamse Stadhuis kreeg navolging. In 1655 bouwde **Daniel Stalpaert** in negen maanden tijd het Magazijn van de Amsterdamse Admiraliteit. Het werd met een minimum aan decoratie (het gebouw was per slot van rekening een pakhuis met een militair doel) uitgevoerd, maar had wel dezelfde klassieke waardigheid als het nieuwe stadhuis. Net als bij het stadhuis leverde **Artus Quellinus** hier de beeldhouwwerken voor de timpanen. Tegenwoordig bevindt zich in dit gebouw het Zeemuseum.

2. Het decoratieprogramma van het Stadhuis op de Dam

Schets met het nieuwe Stadhuis in het midden en het Beursgebouw (links) dat boven de Amstel was gebouwd.

Het Amsterdamse Stadhuis werd een uniek gebouw met ruime aandacht voor architectuur, schilder- en beeldhouwkunst. De architect **Jacob van Campen** ontwierp ook het eerste decoratieprogramma van het nieuwe stadhuis. In het decoratieprogramma werden verschillende andere uitgangspunten verwezenlijkt, zoals

- De deugden van een goed en rechtvaardig stadsbestuur
- Amsterdam als erfgenaam van de klassieke beschaving
- De Bataafse opstand
- Amsterdam als centrum van de wereld

2.1 De deugden van een goed en rechtvaardig stadsbestuur

Veel schilderijen en beeldhouwwerken dienden vooral ter verheerlijking van het goede en rechtvaardige stadsbestuur en ter illustratie van deugdzaamheid. Onkreukbaarheid van het bestuur en handhaving van de openbare orde door het wettig bestuur speelde daarbij een cruciale rol. Die eigenschappen hadden geleid tot vrede tijdens twaalfjarig bestand, een periode waarin Amsterdam haar grootste economische bloeiperiode mee-

maakte. Met de opbrengsten werd o.a. het nieuwe stadhuis gefinancierd. Het schilderij van Ferdinand Bol symboliseert de onkreukbaarheid van de stad.

Ferdinand Bol: Gaius Fabricius en Pyrrhus, 1656, olieverf, 485x350cm

Op het schilderij van Bol zie je koning Pyrrhus (links) en de Romeinse consul Fabricius (rechts). De koning wilde kost wat kost zijn rijk vergroten. Geen middel was hem te gering. Zo probeerde hij ook de Romeinse consul om te kopen. Toen dat niet lukte kwam hij met een gevaarlijke olifant op de proppen. Maar de consul gaf geen krimp. Vondel verzorgde de dichtregels bij het schilderij:

*Fabritius houdt stand in Pyrrhus legertenten
Het gout verzet hem niet, door schandelijcke zucht
Noch elephants gebriesch en felle dreigementen
Zoo zwicht geen man van Staet voor gaven noch gerucht*

Zowel het schilderij als het onderschrift moesten de bestuurders dus aansporen tot onbespelijk gedrag.

Dat de burgemeesters handhaving van de openbare orde hoog in het vaandel hadden staan blijkt ook uit de decoraties van de *Zaal van de Vierschaar*.

De zaal van de Vierschaar

Hier werden de doodsvonnissen in aanwezigheid van de Amsterdamse bevolking uitgesproken. De zaal was versierd met drie verschillende taferelen.

Het middentaferel bevat het bekende Salomons oordeel, het linkertaferel toont Zaleucus, die een oog wordt uitgestoken. Deze Romein had een nieuwe wet uitgevaardigd dat overspel bestraft diende te worden met blindheid. Toen zijn zoon overspelig bleek te zijn offerde hij een oog op voor zijn zoon. De rechters hadden zicht op de beelden Voorzichtigheid en Gerechtigheid, die tussen de ramen geplaatst waren.

De Heren Burgemeesters stonden erop dat er een raam zou komen in de muur van hun kantoor, zodat zij de gebeurtenissen in de Zaal van de Vierschaar konden volgen. De zuivere symmetrie van het ontwerp werd daardoor verstoord en er wordt beweerd dat

dat de reden voor Van Campen was om ontslag te nemen, nog voordat het gebouw in 1655 officieel in gebruik werd genomen.

Barthelomeus Eggers: Reliëf boven de doorgang naar de Schepenzaal: Vrouwe Justitia (Gerechtigheid) tussen (van links naar rechts) de Dood en de Hebzucht, de Nijd en de Straf, 1655

De personificatie van de 'Straf' is herkenbaar aan de martelwerktuigen in haar hand, wendt haar gezicht af van de gerechtigheid. Achter haar zweven twee harpijen. Achter de 'Dood' (links) zijn twee naakte kinderfighуurtjes zichtbaar met strafwerktuigen, en de dondfer en bliksem van Jupiter. De 'Gerechtigheid' (in het midden met zwaard en weegschaal) vertrapt met haar rechtervoet de 'Hebzucht, in de persoon van koning Midas met ezelsoren. Midas wenste eens- tot zij eigen ongeluk – dat alles wat hij aanraakte in goud zou veranderen. Onder de linkerknie van Justitia is de 'Nijd', een oud wijf, verbeeld.

2.2 Amsterdam als erfgenaam van de klassieke beschaving

Het decoratieprogramma had ook een ideologische grondslag: Amsterdam profileerde zich erfgenaam van de klassieke Grieks-Romeinse beschaving. Apollo, Mars, Venus, Mercurius en andere klassieke mythologische goden kregen een plaats in het stadhuis en de classicistische vormgeving van het beeldhouwwerk.

Maar de lettercombinatie S.P.Q.A. overal in het gebouw is direct afgeleid van de Romeinse gewoonte om openbare gebouwen te voorzien van de inscriptie S.P.Q.R: Senatus Populus Que Romanus. De Amsterdammers verwisselden de verwijzing naar Rome voor Amsterdam. De identificatie van Amsterdam met Rome gold de periode die voorafging aan het keizerrijk. Van koningen en keizers moest men in de jonge republiek niets hebben. Dat gegeven werd ook verwerkt in de opdrachten over de strijd van de Batavieren in 69 na Christus tegen de Romeinse keizers.

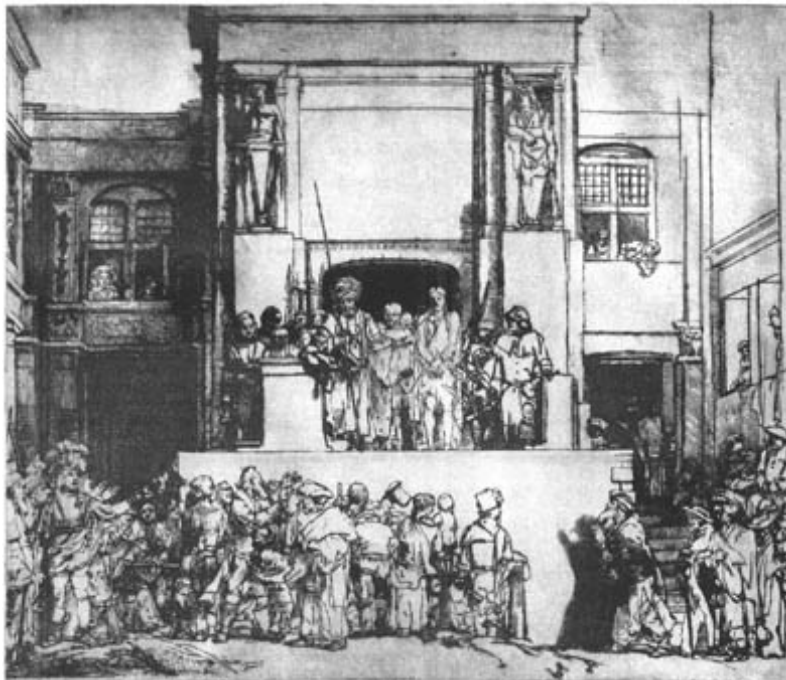
2.3 De Bataafse opstand

Men beschouwde zichzelf als afstammelingen van de Batavieren en vergeleek de opstand tegen Spanje graag met die van de Batavieren tegen de Romeinse keizerlijke bezettingslegers. Daarmee kreeg het decoratieprogramma ook een politiek tintje. Dat idee werd nog eens versterkt door de Fransman Victor Hugo. Volgens hem begon de geschiedenis van de Nederlanders bij de vrije Batavieren. Rembrandt kreeg hiervoor een opdracht. Hij schilderde voor het Stadhuis *De nachtelijke samenzwering van Claudius Civilis in het Schakerbos*. Gaius Julius (Claudius Civilis) was een aanzienlijk Romeins

commandant en geworven uit de stam der Bataven. Hij wilde zijn volk bevrijden en organiseerde met zijn Romeinse garnizoen de Bataafse opstand, die hij na enkele overwinningen uiteindelijk verloor. De parallel naar de onafhankelijkheidsstrijd tussen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en Spanje was evident. Het schilderij van Rembrandt werd echter geweigerd (zie verder hieronder 2.3). De opstand van de Bataveren tegen de Romeinen begon op een moment dat in Rome het keizerschap door verschillende partijen betwist werd.

Waarom Rembrandts 'Samenzwering' werd afgekeurd

Nadat het stadhuis in 1655 in gebruik genomen werd, kwamen de kunstschilders om in olieverf de decoraties aan te brengen. **Rembrandt** maakte weinig kans om uitgenodigd te worden om deel te nemen aan de opdrachten. Daarvoor waren twee redenen: zijn zakelijk en persoonlijk leven waren in opspraak. Hij had grote schulden (hij had zijn huis te duur gekocht) en leefde ongehuwd samen met Hendrickje Stoffels. Hoewel hij dringend behoefte had aan werk en geld, had hij geen goed netwerk en beschermers in het stadsbestuur die hem konden verzekeren van opdrachten. Uiteindelijk kreeg hij in 1661 toch de opdracht voor *De nachtelijke samenzwering onder leiding van Claudius Civilis*.

Rembrandt: Christus aan den volke vertoond, 1655

Het werd het grootste schilderij dat hij ooit maakte (5,5 bij 6 m), maar het stadsbestuur was er niet gelukkig mee en gaf het onbetaald terug. Rembrandt sneed het vervolgens bij tot een handzamer formaat (2 bij 3 m). Dat was niet ongebruikelijk: ook de *Nachtwacht* was door Rembrandt enige jaren eerder verkleind.

Als je de werken van Rembrandt bekijkt, merk je dat er geen classicistische of renaissance bouwwerken in voorkomen. Stads- of havengezichten, of schilderijen van indrukwekkende herenhuizen heeft Rembrandt niet gemaakt. En dat terwijl hij in Amsterdam woonde toen de stad haargrootste bloei beleefde. De grachtengordels werden aangelegd en het stadhuis gebouwd. Bovendien had Rembrandt ruzie met Jacob van Campen, de architect van het Stadhuis, maar ook de ontwerper van de extra etage in classicistische stijl op Rembrandts huis aan de Jodenbreestraat, waardoor het was gaan verzakken.

Rembrandts voorkeur ging uit naar bijbelse voorstellingen, landschappen en portretten. De omgeving is meestal vaag, de figuren zien er op hun paasbest uit of dragen hun alledaagse kleren. Van de classicistische architectuur van het nieuwe Amsterdam moest Rembrandt niets hebben. Vandaar dat ze in zijn werk niet voorkomt. Er is slechts één iets bekend waarin hij classicistische architectuur heeft getekend: *Christus aan den volke vertoond*.

Daarin wordt Christus getoond aan het Joodse volk dat zijn doodvonnis wenst. Rembrandt verkeert op dat moment in een vergelijkbare positie waarin de Christus tekende: zijn werk werd afgewezen door het stadsbestuur (Pilatus), en door de burgers van de stad (Joden op de voorgrond). Hij woont in een vijandige (classicistische) omgeving.

De ramen in het paleis van Pilatus lijken sterk op de vensters in Rembrandts eigen huis. De beelden links en rechts boven Pilatus en Christus lijken varianten op de classicistische beelden in de Vierschaar, de rechtzaal in het Stadhuis. Het Stadhuis werd in hetzelfde jaar in gebruik genomen als het jaar waarin Rembrandt deze ets maakte.

2.4 Amsterdam als centrum van de wereld, De Burgerzaal

Als zeventiende-eeuwse wetenschapper geloofde hij dat de wereld en het universum in verband stonden met elkaar en dat die harmonieuze verbanden door studie zichtbaar konden worden gemaakt. Van Campen integreerde deze opvatting in zijn uitgangspunten voor de beeldhouwwerken.

Via een vrij bescheiden trappenhuis kom je de Burgerzaal in. Daardoor maakt de zaal nog meer indruk. En dat was ook de bedoeling. De zaal was bedoeld voor grote ontvangsten. Op de vloer zijn verschillende delen van de wereld waarover de schepen van

Burgerzaal

de VOC uitvoeren, in marmer ingelegd. Een bronzen Atlasbeeld kijkt over de ruimte uit. Amsterdam pretendeerde hiermee het centrum van de wereld te zijn. Bezoekers van het stadhuis zouden in de Burgerzaal ervaren dat het bestuur van de stad een schakel vormde binnen het universum.

Boven de doorgangen naar de galerijen werden de vier elementen geplaatst: het element vuur werd gesymboliseerd door een vrouwelijke persoon uit Afrika, een brandende zon en een asbeker waaruit de vogel Phoenix verrijst. Het element lucht is een vrouw die een pauw vasthoudt, in haar linkerhand heeft ze een kameleon (men dacht indertijd dat dit dier puur van lucht leefde). Het element aarde wordt verbeeld door een vrouw die

een kind zoogt en het element water (ook in de vorm van een vrouw) torst een boot met zich mee.

In de galerijen staan de zeven planeten opgesteld, elk stelt een Romeinse god voor.

Mercurius, tevens god van de handel, is herkenbaar aan de geldbuidel en staat opgesteld voor de trappen die leidden naar de wisselbank. Het mooiste beeld is dat van Venus, godin van de liefde. Haar twee zonen, Cupido en Antaros, vergezellen haar. Ze staat vlak bij de opgang naar het kantoor voor Huwelijks Zaken.

Volgens plan zou op het plafond de zuidelijke sterrenhemel worden geschilderd. Of dit ooit is uitgevoerd is onduidelijk. In 1706 werd het plafond in ieder geval vernieuwd en van andere schilderijen voorzien.

Op de kroonlijst boven de ramen staan de vier beelden die de deugden voor goed bestuur moeten voorstellen: Voorzichtigheid (met spiegel), Gematigdheid (met een toom), Waakzaamheid (met een kraaiende haan) en Gerechtigheid (met blinddoek en weegschaal).

Van Campen ging met de bouw van de Burgerzaal uit van de klassieke basilica, een Romeinse openbare rechtszaal. Zijn studie van de Italiaanse architecten **Palladio** en **Scamozzi**, bouwmeesters uit de Renaissance, (zie: ClassicismePalladio) zal daaraan ten grondslag gelegen hebben. Van Campen wist via een ingewikkeld wiskundig schema de klassieke opvattingen over ritme, symmetrie en proporties in zijn gevels en plattegrond tot uitdrukking te brengen. Harmonie was het fundament voor al het goede, schone op deze aarde.

Van Campen ordende de belangrijkste kamers zo dat de plattegrond de bestuurlijke macht en situatie van de bestuurlijke colleges weerspiegelde. De zalen voor de burgemeesters en de schepenen lagen op de hoofdas, aan weerszijden van de Burgerzaal. De vier financiële commissies waren in de hoekpaviljoens gesitueerd.